

BULGARİSTAN TÜRK EDEBİYATI

Müzeyyen BUTTANRI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ESKİŞEHİR

ÖZET

Bulgaristan Türk Edebiyatı, Rumeli Türk Edebiyatının devamı olup, Osmanlı-Rus Savaşı sonrası (1877-1878) Bulgaristan'da kurulan Bulgaristan Devleti sınırları içinde kalan Türklerin edebiyatıdır. Bu edebiyat, bir azınlık konumuna düşen Türklerin edebiyatı olarak yaşanan zor şartlar nedeniyle düzenli bir gelişme gösterememiş, güdümlü bir edebiyat olmuştur. Sözlü ve yazılı biçimde gelişerek, oradaki Türklerin Türk kültür ve edebiyatına sahip çıkmaları nedeniyle günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir.

Sözlü ürünler, Türkiye'deki sözlü ürünlerimizden konu, biçim, dil bakımından farklı değildir. Bulgaristan Türk Edebiyatının yazılı edebiyatı, araştırmacılar tarafından 1878'de Bulgaristan Devletinin kuruluşundan 1944'e kadar süren dönem (1878-1944), 1944-1989 arası dönem ve 1990'dan günümüze kadar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Şiir başta olmak üzere edebiyatın her dalında ürünler vermiştir.

ANAHTAR KELİMELE

Bulgaristan Edebiyatı, Rumeli Türk Edebiyatı, güdümlü edebiyat

BULGARIAN TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

Bulgarian Turkish Literature is an extension of Rumelian Turkish Literature. It is the literature of the Turkish people who had stayed within the boundaries of Bulgarian State after the Otoman-Russian War (1877-1878). This is the literature of the Turkish people who became a minority group in Bulgaria. Due to difficulties and problems it hasn't been developed fully and therefore Rumelian Turkish Literature has become a "controlled" literature, which has experienced both oral and written development and kept its existence until today thanks to the efforts of the Turkish minority groups: From 1878 (the establishment of the Bulgarian State) to 1944; from 1944 to 1989 and the period from 1990 onwards. This literature has flourished in all literary branches, especially in poetry.

Keywords: Bulgarian Literature, Rumelian Turkish Literature, "controlled" literature

1.GİRİŞ

Balkanlarla uzun süreli ve kalıcı ilişkiler, "Rumeli Fatih'i" adıyla anılan Süleyman Paşa zamanında başlamıştır. Onun 1354 yılında Gelibolu'ya ulaşmasıyla

başlayan fetih hareketi devam etmiş ve Mohaç Meydan Muharebesi (1526) sonrası Balkanlarda iki yüz yıl sürecek bir barış ortamı doğmuştur (İsen, 1997, 512).

Balkanlardaki Türk Edebiyatı, Türklerin buralara adım attığı 14. yüzyılda başlamıştır. Zamanla bugünkü Sofya, Filibe, Rusçuk, Vidin, Silistre, Şumnu gibi büyük kentler birer Türk kültür ve edebiyat merkezi halini almıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru çeşitli isyan ve ayaklanmalar neticesinde bu bölgedeki Osmanlı hakimiyeti zayıflamaya ve pek çok Rumeli bölgesi elden çıkmaya başlayınca buralardaki edebî gelişme de durmuştur.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı sonucu doğan Bulgaristan devletinin sınırları içinde kalan Türklere, “Bulgaristan Türkleri”, Bulgaristan Türklerinin yaratıp yaşatmaya çalıştığı edebiyata da “Bulgaristan Türkleri Edebiyatı” denmiştir (Yenisoy, 1997, 36). Tarihte “Doksan Üç Harbi” diye de adlandırılan bu savaş (Hicri 1293) sonrası Bulgaristan’da göçler, katliamlar ile nüfus gittikçe azalmış ve burada yaşayan Türkler bir azınlık durumuna düşmüş ve varlığını zor şartlarda korumaya çalışmıştır. Bulgaristan’da bu tarihlerden sonra görülmeye başlayan edebiyat, Rumeli Türk Edebiyatının devamı olarak gelişmiş olup, sözlü ve yazılı edebiyat şeklinde varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.

2.SÖZLÜ EDEBİYAT

Rumeli Türk Edebiyatının sözlü edebiyat geleneğini sürdüren Bulgaristan Türkleri, sözlü edebiyatlarını zor koşullara rağmen günümüze kadar yaşatmışlardır. Türk Halk Edebiyatımızın atasözü, destan, türkü, mani, ilâhi, ninni, bilmece, fıkra, masal gibi türleri buralarda da varlığını sürdürmüş, yeni eserlerin ilâvesiyle de oldukça zengin bir edebiyat halini almıştır. Bulgar Edebiyatını da etkilediği Bulgar bilim adamlarınca ifade edilen bu edebiyat ürünlerinden atasözleri, Nasrettin Hoca fıkraları üzerinde toplama çalışmaları yapılmış olmakla beraber, Türk folklor ürünleri üzerinde yapılan pek çok çalışma gibi Bulgar hükümetince toplanmış ve bir daha verilmemiştir (Yenisoy, 1997, 36). Jivkov dönemi sona erdikten sonra (1990) özellikle Kırcaali, Razgrat, Şumnu, Dobriç gibi Türklerin yoğun olarak buldukları şehirlerde Türk Edebiyatı ve Kültürü Dernekleri kurulmuştur. Bu derneklere mensup pek çok Bulgaristan Türk aydını Türk folkloru üzerinde araştırmalara yeniden başlamış olup bu çalışma hâlen sürdürülmektedir.

Bulgaristan Türklerinin atasözleri, türküleri, manileri Anadolu’da söylenenlerden farklı değildir. Ancak buradaki türküler daha yanık, azınlık olmanın verdiği sıkıntıları, acıları, görülen zulümleri anlatması bakımından daha duygusal, âdeta birer ağıttır. Söyleyiş bakımından da Anadolu’da söylenen benzerlerinden pek farklılık görülmez. Genelde manzumelerde kafiye düzeni mani tipidir. (aaba ccde vb.)

Plevne kahramanı Osman Paşa için söylenilen bir türküden iki dördlük:

“Tuna’ya köprü kuruldu
Askerin boynu buruldu
Ağlayalım din kardaşlar
Osman Paşamız uruldu

Pilevneden top atıldı
Herkes Moskof’a katıldı
Ağlaşalım arkadaşlar
Urumelimiz satıldı.” (Yenisoy, 1997, 50)

Bir başka türküden

“Ortaköy’ü yakıyorlar
Çifte kurşun atıyorlar
Bomba kurşun seslerine
Yüzükoyun yatıyorlar” (Yenisoy, 1997, 51)

Manilerden örnekler:

“Aya baktım ay ayaz
Kıza baktım kız beyaz
Fakat çapa tutmamış
Bu kız bana yaramaz

Kirez dalını eğdim,
Kirezini yemedim;
Allı gelin oldum da,
Mantı fistan giymedim

Çeşme başında durdular
Al mendili yağdular
Kesede on para yok
Hasından kız sordular” (Yenisoy, 1997, 108-109)

Ağıtlardan bir örnek:

Mahpushane Türküsü

İçinizden biridim
Karlar gibi eridim
Anadilimiz için
Hapislerde çürüdüm.

Gide gide yoruldum

Sular gibi duruldum
Üzülme anneciğim
Dilim için vuruldum

Mapustan geldiğimi
Gördün mü güldüğümü
Güzel dilimiz için
Bağışla öldüğümü (Yenisoy, 1997, 122)

Bulgaristan Türklerinin sürüldüğü Belene, “Ölüm Adası” olarak adlandırılmış ve burası üzerine pek çok ağıtlar söylenmiştir. Bunlardan biri şöyledir:

Belene dedikleri
Cehennemdir cehennem
Babam ben görmeden gitti
Şimdi de ölmüş annem

Rodoplar’dan Belene
Uzak mıdır yakın mı?
Allahım ne bu gördüğüm
Cehenneme akın mı?

Tuna yüce bir ırmak
Arzum hep sana varmak
İsterim de varamam
Dört yanım demir parmak (Yenisoy, 1997, 122)

Bulgaristan Türk Edebiyatındaki türküler, ninniler, atasözleri, Nasrettin Hoca fıkraları, masallar, efsaneler vb. gibi halk edebiyatı sözlü ürünleri oldukça bol olup Anadolu’daki benzerlerinden hemen hemen hiç farkı yoktur.

3.YAZILI EDEBİYAT:

1877-1878’den sonra “Rumeli Türk Edebiyatı” geleneklerini sürdüren ve bir azınlık edebiyatı olarak zor toplumsal şartlar nedeniyle zaman zaman durgunlaşan, kesintiye uğrayan yazılı Bulgaristan Türkleri Edebiyatını pek çok araştırmacı gibi Sayın Süleymanoğlu Yenisoy da üç döneme ayırır:

1. 1878-Bulgaristan Devletinin kuruluşundan 1944’e kadar süren dönem (1878-1944),
2. 1944-1989 dönemi,
3. 1990’dan günümüze kadarki dönem.

Birinci Dönem: Henüz araştırılmamış olup devir ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bu dönemde pek çok yazar, şair göçlerle yurtlarını terk ettiğinden Bulgaristan Türk Edebiyatı büyük yaralar almıştır. 1922’de Nüvvap Medresesi’nin Şumen şehrinde açılmasına kadar bu edebiyatta önemli bir gelişme kaydedilmez. Türkiye’de öğretim gören Ali Osman Ayrantok, Mehmet Behçet Perim, Oğuz Peltek, Zeki Tunaboşlu gibi yazar ve şairler, Nüvvap Medresesi’nden yetişen Mehmet Fikri, Osman Kılıç, Sabir Demir, Selim Bilâl gibi yazar ve şairler ve Âşık Hıfzı, Hüseyin Raci Efendi, Mustafa Şerif Alyanak, İzzet Dinç, Mehmet Müzekkâ Con vb. Bulgaristan Türk Edebiyatının gelişmesinde önemli katkılar yapmışlardır.

Süleymanoğlu’na göre Bulgaristan Türkleri edebiyatının ilk ürünü, Sofyalı Âşık Hıfzı’nın “Destan-ı Plevne Muharebesi”dir. (Yenisoy, 1996, 449) Yazılan şiirlerin büyük çoğunluğu, Balkan Savaşlarının derin ıstıraplarını işler. Millî ruhu okşayan şiirlerin yanı sıra çocukların eğitim ve öğretimi, cehaletle savaş, yurt sevgisi, gurbetlik gibi konularda da yazılmıştır. Doksan üç Harbi’ni (1877-1878) konu alan Hüseyin Raci Efendinin *Tarihçe-i Vak’a-i Zağra*’sı, sanatçının Türkiye’ye göçünden sonra yayınlanmıştır. Sanatçının Balkan Savaşları’nı anlatan eserleri de vardır. Çarlık döneminde yazılan şiirlerde soyut bir anlatım tercih edilmiş olup daha çok çocuk ve gençlere seslenilmiştir. Bütün dönemlerde görüleceği gibi bu dönemdeki şairler de şiirlerinde “göç” olgusunu işlemişlerdir. Bulgaristan Türk aydınlarının Türkiye’ye göçü nedeniyle Bulgaristan Türk halkı, aydın zümreden yoksun kalmıştır.

Türkiye’ye göç eden Ali Haydar Taner “*Beyaz Zambaklar Memleketinde*”, Mehmet Behçet Perim “*Göçmen Ahmet*”, Ali Kemal “*Alev ve Kül*”, Ethem Ruhi Balkanlı “*Şehit Evlâtları*” gibi romanlarıyla Bulgaristan Türklerinin millî ruhunu, sosyal durumunu dile getirmişlerdir.(Erdi, 1998, 66)

1930’lu yıllarda iktidara gelen Bulgar milliyetçilerinin zamanında Türk düşmanlığı had safhaya çıktığından zaten sınırlı sayıda Türkçe basılan gazete ve dergiler kapatılmış, şair ve aydınlar da tehdit ve baskılara maruz kalmışlardır. Bu durum, II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürmüştür. Bulgaristan Türk Edebiyatı 1944’e kadar bir dereceye kadar kendini korumuş olmakla beraber kayda değer çok büyük bir gelişme olmamıştır.

Âşık Hıfzı, Hüseyin Raci Efendi, Ali Osman Ayrantok, Mustafa Şerif Alyanak, İzzet Dinç, Mehmet Müzekkâ Con, Mehmet Fikri vb. bu dönem sanatçılarındandır.

Mehmet Fikri, Türk gençleri için yazdığı bir şiirde şöyle diyor:

“Korkma yürü, ümidisin milletin
Her manii yıkar, ezer himmetin
Tuttuğun yol terakkinin yoludur.
Kalbin, fikrin emel ile doludur.

Senin azmin yükseltecek milleti
Mahvedecek cehaleti, zilleti...

...

Uyan, uyan... Bu girdaptan uzaklaş!
İlerleyen milletlere koş, yaklaş!...
Her milletin gençlerdendir rehberi
Sen de durma, haydi atıl ileri!" (Yenisoy, 1996, 458)

Ahmet Şerifov, Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldıktan sonra
"Süleymaniye'de Secde" adlı şiirinde duygularını şöyle anlatıyor:

"Kaybedilmiş topraklardan geliyorum, İstanbul'um:
Kucaklaşmak, birleşmek toprağına karışmak için.
Yıllardır sana doğru bir hasret yolcusuyum:
Utanch trenleriyle geldim, elimde bir bavul;
bu yaşta bu başta bilerek
göçmen olmanın ateş gömleğini giyiyorum!
Ve sana armağan çok acı çekmiş
Delik deşik bir yürek getiriyorum!
Hadi alsana!" (Yenisoy, 1996, 466)

Mehmet Müzekkâ Con'dan bir çocuk şiiri:

Alın Terim

Bu cihazlar
Alın terim.
Telli sazlar
Alın terim
Tanda estim
Tuğla kestim
Bu işletme
Alın terim
İş ürettim
Savaş ettim
Bu zavotlar
Alın terim
Ufuk aştım,
Işık saçtım,
Elektrikler
Alın terim
Aya baktım
Orak yaptım

Bu kombaynlar
Alın terim

Barış dedim
Kuş besledim
Bu ipekler
Alın terim (Yenisoy, 1997, 188)

İkinci Dönem: Bu devir, 9 Eylül 1944'te komünist yönetimin iktidara gelişiyle başlar. Dönemdeki köklü değişiklikler, kültür, sanat ve edebiyata da yansır. Dolayısıyla Türk azınlık edebiyatı da bu değişikliklerden uzak kalmaz ve devlet kontrolü ve desteğinde resmî ideolojinin propagandası niteliğinde gelişir. 1940'lı yıllarda kısa aralıklarla çıkan Türkçe gazete ve dergilerde de Bulgaristan halkının konuştuğu Türkçe'ye uymayan bir dil kullanılarak Bulgaristan Türklerinin dili bozulmak istenmiştir. Komünist yönetim döneminde Balkanların sadece Balkanlılara ait olduğu belirtilerek eskiden kalma izleri ortadan kaldırma çalışmalarına hız verilmiş, 1946'da Türk okulları tamamen devletleştirilmiş ve Türkçe dersler de kısmen kaldırılarak Bulgarca konulmuştur. Haftada sadece iki saate indirilen ve yabancı dil konumuna düşürülen Türkçe, sadece evlerde konuşulan dil durumuna getirilmiştir. Giderek ağırlaşan şartlarda Bulgaristan edebiyatının düzenli bir şekilde gelişme göstermesi beklenemez.

İlk zamanlar Türk Edebiyatının etkisinde olan bu dönem edebiyatı, sonraları Sovyet ve Bulgar Edebiyatlarının etkisinde kalır. Şartlar nedeniyle yazar ve şairler gittikçe Sovyet ve Bulgar Edebiyatlarının etkisi altında kalırlar. İktidardaki komünist rejimi kitlelere daha çabuk ulaştırmak, ideolojisini yaymak ve konumunu sağlamlaştırmak için iletişim araçlarından yararlanmayı düşünmüş, komünist rejimini öven, destekleyen her çeşit yayına izin vermiştir. Bu arada yayınlanan Türkçe gazete ve dergilerin sayısı artmıştır. Politik de olsa 1945 sonrası Türkçe yayınların artması, Bulgar Türklerinin genel kültür kalkınmasını sağlayan etkenlerdir. Bu dönemde Türk edebiyatı, Bulgaristan Türk sanatçılarına dil, üslup ve ifade zenginliği bakımından örnek olurken, Rus ve Bulgar edebiyatları da konu ve ideoloji açısından etkili olmuştur (Yenisoy, 1997, 43). 1950-1960 yıllarında sanatçı sayısında oldukça büyük bir artış görülür. Kadın sanatçılar da seslerini duyururlar (Mefkûre Mollova, Nadiye Ahmedova vb.).

Bulgaristan'daki iktidar, siyasî ve kurumsal olarak Sovyetler Birliğinin tecrübelerini uyguladığından Sovyetlerin önerileriyle bu yıllarda Azerbaycan hükümeti pek çok aydınını Bulgaristan'a göndermiştir. Çeşitli eğitim ve kültür kurumlarında hizmet vermiş olan Azerbaycan aydınları burada Türkçe ders kitaplarının yazılmasına yardımcı olmuş, Sofya Devlet Üniversitesinin çeşitli fakülteleriyle liselerde Türkçe dersler vermiş, Rusçuk, Şumnu, Hasköy müzikal tiyatro ekiplerine bilgi ve becerileri ile yardımcı olmuşlardır.

1960-1967 yılları arasında Türkçe yayınlanan kitap sayısında bir artış olmasına rağmen bu tarihten sonra sayı hızla düşmüştür. Türk kültürü adına ne varsa yok edilmeye, Türklerin adları değiştirilmeye çalışılmış, Türkçe yazmak bir yana Türkçe konuşmak bile yasaklanmıştır.

Edebî türlerden başı çeken ve edebiyatın büyük bir bölümünü işgal eden şiir, bu dönemde daha da gelişmiştir. Şiir edebî tür olarak önde geldiğinden, hemen her okuyup yazan önce şiiri denemiştir. Bulgaristan Türk şiirinin birinci kaynağı klâsik Türk şiiridir. Bu şiir, Osmanlıda 1860'lı yıllarda devrini tamamladığı için daha sonra yaratılan Bulgaristan Türkleri şiirinde etkisi de doğal olarak çok olmamıştır. Bulgaristan Türkleri şiirinde sözlü geleneğe dayanan halk şiirinin ve halk kültürünün etkisi çoktur. Çünkü yazılı kaynaklara ve Türk şiirine ulaşma imkânı bulamayan şairler, bu kaynaklardan beslenmiş, dillerini bu tarz şiirlerde daha rahat kullanma olanağı bulmuşlardır. Dönemin başlarında daha çok sözlü halk şiirimizin tesiriyle yazılan şiirlerde kişisel bir özgünlük, lirizm ve yiğitçe anlatılar görülmeye başlanmıştır. Folklor ve köylü bilinci üzerine kurulan edebiyatın etkisiyle köylü şiir akımı doğmuştur. Din, fazilet, ahlâk, çekilen sıkıntılar, göç, yurt sevgisi, Bulgaristan'ın doğal güzellikleri, tabiat, sevinç, keder, iyilik, kötülük gibi konular işlenmiştir. 1940'lı yıllarda ortaya çıkan pek çok Bulgaristan Türk şairinin genelde mesleği öğretmenliktir. Devlet politikasına ters düşerek mesleklerini kaybetmemek için güdümlü bir edebiyatı benimseyen bu şairler, çocukları hayata hazırlamak ve onlarda bir takım değerlerin gelişmesini sağlamak için kısa çocuk şiirleri yazmışlardır. Bu nedenle çocuk edebiyatı Bulgaristan Türk Edebiyatında oldukça büyük gelişme göstermiştir. Gayesi eğitim ve öğretim olan bu şiirlerin konuları, çocukların günlük hayatlarında karşılaştıkları hususlar ve tabiattır. Hece vezni ya da serbest vezinle yazılan bu şiirlerde mısralar çok kısa, anlatım çok sadedir.

Çocuk şiirlerine 1950'li yıllarda şahsî duygu ve düşünceler, tabiat, aşk, kadın konuları ilâve edilir. Baskılar sonunda Türkler millî varlıklarını koruyabilmek için şiirde folklorik unsurlara yer vermeye, gelenekten kopmamaya çalışırlar. Türkler, "öte" kelimesiyle simgeledikleri Türkiye, Türkiye sevgisi, zulme ve baskıya karşı isyanlar, göç, örf ve âdetlere bağlılık, hürriyet gibi temalarla şiirler yazarlar. Folklor ve köylü bilinci üzerine yazılan nesir türü eserlerin etkisiyle köylü şiir akımı da bu dönemde doğmuştur. Devrin şiirlerinde bazı Cumhuriyet dönemi Türk şair ve yazarlarından Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Fakir Baykurt, Necati Cumalı, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi yazar ve şairlerin de Bulgaristan Türk şairlerini etkilediği görülmektedir. Bu sanatçılar her ne kadar Bulgaristan Türk şairlerini tek yönlü etkilemiş olsalar da onların Türkçe'yi güzel kullanmaları açısından oldukça faydalı olmuşlardır. Yakın zamanlara kadar Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinin iyi olmaması nedeniyle Türk edebiyatının Bulgaristan Türkleri tarafından takip edilmesi mümkün olmadığından Türk şairler önce gelenekten, sonra da Bulgar ve İslâv milletlerinin şiirinden etkilendiler.

Önceleri aruz, hece vezni, beyit ve dörtlük nazım birimleriyle yazılan şiirler, gittikçe serbest olarak yazılmaya başlanmıştır. Kafiyeler genelde mani tarzındadır (aaxa). Koşma biçimi kafiye (aaab- cccb) düzeni yanında çapraz kafiye (abab-cdcd), sarmal kafiye (abba-cddc), veya serbest kafiye de kullanılır. Bunlar dil ve kompozisyon bakımından daha olgun eserler olup Rumeli şivesinin izlerini taşısa da onlara Anadolu Türkçesi hakimdir. Yazarlardan bir kısmı Türkçe yasaklandığı dönemde Bulgarca yazmıştır.

Çağdaş Bulgaristan şairlerinin büyük bir kısmı Kırcaali, Silistre, Razgrat, Şumnu, Eskicuma yöresindedir (Canım, 2000, 56-58). Bulgaristan Türklerinin var olma mücadelesinde büyük etkileri olmuştur. Bu şairlerin büyük çoğunluğu ağır baskılardan bunalıp “öte” dedikleri Türkiye’ye göç etmişlerdir.

Başlangıçta sadece şiir tarzında kendini gösteren bu edebî ürünlere 1950’den sonra nesir tarzında da güzel eserler katılır. Bu eserlerde köy konuları ele alınmış, halk masal ve hikâyelerine yakın bir anlayışta nazım-nesir karışık ürünler verilmiştir. (Salih Baklacişef, Muhittin Mehmetof vb.) Hikâye yazarların sayısı bir hayli kabarıktır. (Hasan Karahüseynof, Selim Bilâlof, Ömer Osmanof, Salih Baklacişef, Süleyman Gavazof vb.)

Roman yazarların sayısı sınırlıdır. 1962’de Sabri Tatov tarafından yazılan “*Gün Doğarken*” adlı roman, türünün en güzel örneğidir. Yazarın işçilik ve gazetecilik zamanındaki gözlem ve incelemelerine dayanarak yazdığı bu eser, Türk köylüsünün hayatını, alın yazısını, gelecek için umutlarını anlatır. 1965’te Halit Aliosman Dağlı “*Saçılan Kıvılcımlar*” adlı romanını yazar. Sabri Tatov’un 1967’de yazdığı “*İki Arada*” romanıyla “*Köyün Haymanası*” adlı uzun hikâyesi oldukça sevilmiştir. Uzun yıllar düşünce suçundan Bulgaristan hapishanelerinde mahkûm edilen ve sonunda Türkiye’ye göçen Ömer Osman Erendoruk’un bu yıllarda yazdığı “*Buruk Acı*” ve “*Uçurum*” adlı romanları ancak 1989’dan sonra Türkiye’de basılmıştır. Bu eserlerinde Bulgar komünist rejiminin Türkleri yok etme çabaları ve buna direnen Türklerin benliklerini korumak için yaptıkları mücadelelerini anlatmaktadır.

Bu dönemde çocuk edebiyatı Ahmet Şerifov ve Nevzat Mehmetov ile devam ettirilmiştir.

Eleştiri türünde ilk örnekler 1950’li yıllarda görülür. 1960’lı yıllarda Türkçe yazılmış sanat eserleri üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Rıza Mollov, İshak Raşidov vb.

1951-1958 yıllarında bazı kent ve kasabalarda piyesler ve Karagöz tipi sahne oyunları yazan ve çeşitli şarkılar besteleyen sanatçıların varlığından söz edilmektedir. (Hafız, 1987, V) Tiyatro eserlerinin de sayıları çoktur. Genelde tek perdelik yazılan bu eserlerin çoğu oynanmıştır. Yusuf Kerimov, İsmail Bekir, Sabahattin Bayramov, Sabri Tatov, İshak Raşitov vb.

Bulgaristan Türk mizah yazarları güldürü alanında da zor şartlarda ürünler vermiştir. Nasrettin Hoca, Bektaşî fıkralarına benzer türde fıkralar yazan Salih Baklaciev'in *Veli Dayı* fıkraları oldukça sevilmiştir.

1970'e kadar ideolojik amaçla da olsa Reşat Nuri'nin "*Çalkuşu*", H. Rahmi Gürpınar'ın "*İşitilmedik Bir Vaka*", Orhan Kemal'in "*Murtaza*", M. C. Anday'ın "*Aylaklar*", Halide Edip'in "*Sinekli Bakka*", Yaşar Kemal'in "*İnce Mehmet*", Fakir Baykurt'un "*İrazca'nın Dirliği*" gibi romanlarla; Ömer Seyfettin, Memduh Şevket Esental, Refik Halit Karay, Sait Faik, Sadri Ertem, Haldun Taner gibi hikâyecilerin bazı eserlerinin Bulgaristan'da basılmaları Bulgaristan'daki Türklerin ana dillerini, örf ve âdetlerini korumalarında ve edebiyatlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Erdi, 1998, 65-70).

Bulgaristan Türk azınlık edebiyatının tarihi boyunca en çok sanatçının yetiştiği ve en çok Türkçe eserin yayınlandığı dönem olan 1950-1960'lı yıllardan sonra eser yayınlanmak bir yana, Türkçe konuşmak bile yasaklanmış, 1970'ten sonra şair ve yazarlara Bulgar dilinde yazma zorunluluğu getirilmiştir. Büyük göç sırasında Sabri Tatav, Ömer Osman Erendoruk gibi romancılarla, İslâm Beytullah Erdi, Ahmet Türkay vb. gibi hikâyeciler Türkiye'ye göçmüşlerdir. Göçler hâlâ devam etmektedir.

Türk adlarını değiştirme operasyonu sırasında Bulgaristan Türkleri soykırıma uğramış, göçe zorlanmış ve bu korkunç dönem, 1989 yılı sonuna kadar sürmüştür.

Selim Bilâlov, Rıza Mollov, Yusuf Kerimov, Recep Küpçüev, Mustafa Mutkov, İsmail Çavuşev, Süleyman Yusufov, Ali Durmuşev vb. gibi sanatçılar devrin sevilen yazarlarından olmuşlardır.

Mehmet Murat'tan bir çocuk şiiri:

Küçük Serçe

Körpe daldan
Uçup atlar
Çocuklardan
Ödü patlar.

Kanat açar
Serçe serçe
Hemen uçar
Küçük serçe (Yenisoy, 1997, 205)

İsmail A. Çavuşev'in Fazıl Hüsnü'nün bir mısramının etkisinde bir dörtlülüğü şöyledir:

Ölümsüzler

“Kişi bir kez ölür ölümsüzlüklere doğru”

Fazıl Hüsni Dağlarca

“Doğar koca kavgalarda koca kahramanlar.

Ölür nice kavgalarda nice kahramanlar.

Donmuş bir çağın bağlarını koparır da,
Geçer ebediyete kahramanlar” (Hafız, 1987, 213)

Şairin 1966’da serbest vezinle yazdığı bir gazeli:

Gazel

Bahardır ab-ı hayat akar, bütün dallar beslenir de geçer.
Bin bir renge bürünen bahçelerden bülbül seslenir de geçer
Akşamlar başka başka şarkıların her bestesinde,
Her birinde bir kader, her nefeste bin özlem gizlenir de geçer.
Bu hengâmenin yoktur sonu yerden hayat kaynarken,
Çıkar bahçelere naz eden elâ gözlüm süslenir de geçer.
Gönlümüzle özlerken bir yandan yaz akşamlarını,
Gün doğmadan bir sabah bakarsın mor dağlar sislenir de geçer.
Bahçeler solar o gün kucığında solan hazanın,
Dolan meydird bardağı ki, içtikçe gönül uslanır da geçer.
Rüzgâr kanatlarında bahçelere elem taşırken,
Bu hüzne dayanamaz güneş, artık ufka yaslanır da geçer. (Hafız, 1987, 217)

Mustafa Aladağ’ın Bulgarların Bulgaristan Türklerini Bulgarlaştırmak arzularından doğan isim değiştirme operasyonuna isyanını anlatan bir şiiri:

Türkler Bulgar Olamaz

Sızlıyor içim kapanmaz bu yara
Soracağım bir gün zalim barbara
Nasıl çevrilirmiş Türkler Bulgara
Türk evladı Türklüğünü unutmaz
Haddin bilse zeytindalın teper mi?
Soydaşlarım bu cefaya değer mi?
Çok çıldırdın, bu kadarı yeter mi?

Mehmet Mitko, Kenan Kınço olamaz!..
 Aynı soydan olur mu kurt ile koyun?
 Melez değil, tertemiz benim soyum,
 Sökmedi, ters tepti yaptığın oyun
 Türk evladı Türklüğünü unutmaz!..
 Tunca gibi, Arda gibi taşarım
 Destek olur, yardımına koşarım,
 Şu Bulgar'ın ilkelliğine şaşarım
 Ahmet Angel, Şaban Şaro olamaz!..
 Mevlit kalktı, bayram yok, ezan yasak
 Çocuklar artık sünnet olmayacak...
 Kim demiş ki "Bunlar bizi boğacak"
 Türk evladı Türklüğünü unutmaz!..
 Terörcü ülke bu, insanı gaddar...
 Aldırmaz sözden, gözünde perde var,
 Sürmez elbet, böyle sürdüğü kadar
 Ayşe Anka, Zehra Zorka olamaz!..
 Yapar mı hiç insan bunu insana?
 Kan ağlıyor baba, oğul ve ana...
 Tarihine dönüp bir göz atsana
 Meryem Mara, Tevfik Todor olamaz!..
 İçlerde bir korku var, karabasan...
 Boris, Haralan olmuş Basri, Hasan,
 Senaryo tamam artık, sen öyle san
 Türk evladı Türklüğünü unutmaz!..
 Çöktü kâbus obasına, köyüne...
 Yasak koydu, tütkülere, oyuna...
 Mezar kazdı canlı ecdat soyuna
 Türk evladı Türklüğünü unutmaz! (Yenisoy, 1997, 341)
 Mustafa Aladağ

Mustafa Çetef'in yaşadığı Deliorman'a duyduğu sevgiyi anlatan şiiri:

Deliorman

Şöyle bir yaslandım toprağına,
 Seni kucaklamaya uzandım:
 Lâkin kollarım kısa geldi
 Sarıldım yalnız çiçeğine, yaprağına...
 Ama sana hasret gönlüm
 Kanmadı kanmadı yine!
 Sen sevdiğim kız gibi dilber, özgür...
 Ne suyuna doydum, ne ekmeğine
 Ne de muhabbetine işgüzar insanlarımın!
 Seni kucaklamaya uzun kol değil,

Uzun ömür gerek, uzun ömür! (Hafız, 1987, VII-X)

Yurdunu terk etmek zorunda kalan İbrahim Kamberoğlu, Bulgaristan'da yaşadığı yıllarının, eşinin, dostunun bir masala dönüşmesinden şikâyetini şöyle dile getiriyor:

Kaybolan Yıllar

Bugün
kimi arasam bulamıyorum.
Bulamamak çok acı
Eski dostları...
Doğduğum köyde kaldı, orda
ilk aşkım, izlerim...
Çoktan anı oldu o çoktan
ve bir masala döndü bugün
o zamanki gizlerim...
Not defterim hafızasını yitirmiş
Cevap vermiyor aradıklarım.
Çok da yaşlı sayılmamam hani
Daha torun yüzü bile görmedim
Ondandır çocuklarla çocuk oluşum
Ve hiç utanmadan
Onlarla güler onlarla ağlarım...
Böyle telâşlı, ürkek görürseniz
her şafak vakti yollarda beni
Aradığım
Kaybolan yıllarım... (Yenisoy, 1997, 343)
İbrahim Kamberoğlu

Bayan şair Mefkûre Mollova'dan bir şiir:

Gençlik

Gözü güzel olanın
Özü de güzel olur
Senin gözlerin pek güzel
Güzel özünü
n'olur
bir ömürcük
bana ver (Hafız, 1987, 287)

Süleyman Yusuf Adalı'nın Bulgaristan Türkünün gördüğü zulme direnişini anlatan bir manzum hikâyesi:

Mestanlı Meydanı

Namussuluğunun, çalışkanlığının
ve sabırlı oluşunun
cezasını çeken insanlarımız
Terk edip gecelediği dağ başlarını
ve içlerine akıtarak gözyaşlarını
gömdü soğuktan donup ölen bebelerini,
çevirdi nihayet düşmana gözlerini yürüdü.
Ve önünde mertçe durmaya,
Yürüdü çilesinin hesabını sormaya.
Ve üç nehir taşıverdi teknesinden
Üç nehir harıl harıl doldurdu sokakları
Ve çıplak ayaklarıyla çiğneyip karı
Üç nehir Mestanlı Meydanı'nda karşılaşıcaklardı
Meydan temizceydi, dardı.
Ve Mehmetler, Aliler, Aysel, Zeynep
küme küme, birer birer
Köy yollarını geçtiler,
Dağ bellerini aştılar
karşılaştılar.
Ürkek ve kararsızdılar önceleri
Yalın kılıçlar gibi yalın
Ve çıplak elleri
Bir yandan masum insanlarımız
Topu tüfeği ile düşman öbür yanda.
Terasından seyrediyor balkan kasabı
Kurnazdır bilir işini
Sırtarak seyrediyor bak
Tankların çocuk arabalarını ezişini...
Ey düşman yanına mı kalacak bu?
Temerküz kampına çevirsen de her yanı
Doğup öleceğiz, ölüp doğacağız
Görünceye dek çilemizin hesabını.
Yüzümüzdeki hüznün
Şehitlerimizin yasıdır.
Kanımızla boyanan bu meydan
Bu şehrin bizim oluşunun damgasıdır. (Yenisoy, 1997, 392)

Üçüncü Dönem: 1989 Büyük Göç yılı olarak tarihimize geçmiştir. Bugün hâlâ bu göç devam etmektedir. Bulgaristan Türklerinin aydın zümresi oldukça azalmıştır. Kalan aydınlarımız kültür ve edebiyat geleneğini şüphesiz sürdürecektir. Jivkov devrinin sona ermesi ve suçluların cezalandırılmasıyla Bulgaristan Türkleri toparlanıp kültür ve siyasî bakımdan varlıklarını yeniden ortaya koymuşlardır. Özellikle imparatorluk devrinde birer kültür merkezi olan ve şiirin köklü bir geçmişi olan bu topraklarda Türkler arasında azımsanmayacak sayıda sanatçı yetiştiğini görmekteyiz. Türk dilinin tekrar okutulmaya başlanması, yeni açılan okullar, yayına başlayan Türkçe gazete ve dergiler, Türkiye televizyon kanallarının izlenebilmesi ve Türkiye ile kültür sanat alışverişlerinin Bulgaristan'daki Türk Edebiyatının gelişmesinde etkili olacağı şüphesizdir. Sabri İbrahim Alagöz, Ali Bayram, Hüseyin Kocaman vb. gibi sanatçılar eserlerinden derlemeleri okuyucularına sunmuş olmakla beraber pek çok romancı maddî ve teknik zorluklar nedeniyle henüz eserlerini yayınlama olanaklarına kavuşmamışlardır (Erdi, 1998, 69).

Kısa bir süre geçmesine rağmen şimdiden adını duyuran çok sayıda sanatçıya rastlamaktayız. Kemal Bunarciev, Yusuf Kerimov, Ahmet Tımışev vb. bunlardan birkaçıdır. İkinci dönemdeki güdümlülük bu dönemde görülmez. O dönemdeki yasaklı ve başka açıdan ele alınan dil, din, özgürlük vb. konular, bugünkü sanatçıların da başlıca konularıdır.

Özellikle imparatorluk devrinde birer kültür merkezi olan ve şiirin köklü bir geçmişi olan bu topraklarda Türkler arasında çok sayıda sanatçı yetişmektedir.

1990 sonrası demokratikleşme yolunda adımlar atmakta olan Bulgaristan'da şüphesiz Türk Edebiyatı, yüksek değerlerde edebî ürünlerle zenginleşecektir. Ancak Sayın Acaroğlu bu kadar iyimser değildir. Ona göre Bulgaristan'daki Hristiyanlaştırma-Bulgarlaştırma politikası devam etmektedir. Türkiye birtakım tedbirler almış olmasına rağmen yeterli değildir. "Bulgaristan'daki soydaşlarımıza yapılan uygulamalar durdurulamazsa, hiç şüphe yok ki Rumeli Türklüğü bir-iki kuşak sonra yok olup gidecek ve bin yıllık bir Türk yurdu daha tarihe karışacak, Balkanlarda Türklerin izi bile kalmayacaktır." (Acaroğlu, 1999, 84-85)

Bulgaristan'da kalan bir öğretmen şair olan Zeynelabidin Kureyş, arzularını dile getirdiği şiirinde şöyle diyor:

İsterim

Güneş her yeri aynı ısıtsın
Her yerde neşe olsun
Ova, şehir, köylerde
Şarkılar söylensin
Her yerde sevgi olsun
Yağmurdan sonra
Bülbüller ötsün
Çocuklar anne

Babayla büyüsün(Mercan, 2000, 62)

Bulgaristanlı bir kadın şairimiz olan Emel Emin'in isteği de, Zeynelabidin'in isteğinden çok farklı değil ve insanca doğal bir istek:

Ne İstiyorum
Ciltlerle kitap,
Altın madalyalar,
Methiyeler değil

Yeşil bir ova, küçük bir ev
Türlü çiçek
Çocuk cıvıltısı,
Müzik,
Güzellik
İyilik istiyorum (Emin, 2005, 6)

Süleyman Adalı'nın 2004'te Gebze'de Ressam Kamberoğlu Kamber'in "Bekleyiş" adlı tablosu üzerine söylediği bir şiirinden birkaç satır şöyledir:

Yıllardan 1984
Mevsim sonbahar.
Mestanlı garından
Kalkan trenin ardından
Tiril tiril
Sallanan üç mendil...

Gece bembeyaz, tren kara.
Elleri kelepçeli üç sevgiliyi
Alıp götürüyor tren uzaklara.

Tren varacağı yere çoktan ulaştı,
Sallanan üç mendil düştü yere.
İnce bir hüznün çöktü vadilere
Ve Kamberoğlu Kamber'in firçasıyla
Üç Rodop dilberi anıtladı... (Adalı, 2005, 11)

1989 Büyük Göç'ü ile terk edilen köylerdeki evler için yazdığı "Ağlayan Ev" şiirinde Şaban Mahmut Kalkan şöyle diyor:

"Deliorman'da küçük bir köy var
O küçük köyde bir ev ağlıyor,
O evde çocuklar vardı cıvıl cıvıl
O evin bahçesinde çiçekler vardı
İnsanları o evden kovulmadan önce" (Kalkan, 2005, 20)

4. SONUÇ

1) Bulgaristan Türk Edebiyatı, Rumeli Türk Edebiyatının devamı olup, Osmanlı-Rus Savaşı sonrası (1877-1878) Bulgaristan'da kurulan Bulgaristan Devleti sınırları içinde kalan Türklerin edebiyatıdır. Bu edebiyat, bir azınlık konumuna düşen Türklerin edebiyatı olup, yaşanan zor şartlar nedeniyle düzenli bir gelişme gösterememiştir.

2) Bulgaristan Türk Edebiyatı, sözlü ve yazılı biçimde gelişerek, oradaki Türklerin Türk kültür ve edebiyatına sahip çıkmaları nedeniyle günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir.

3) Bulgaristan Türk Edebiyatının sözlü ürünleri, Türkiye'deki sözlü ürünlerimizden konu, biçim, dil bakımından farklı değildir.

4) Bulgaristan Türk Edebiyatının yazılı edebiyatı, araştırmacılar tarafından (1878-1944), (1944-1989) ve 1990'dan günümüze kadar olmak üzere üç döneme ayrılmıştır.

5) Bulgaristan Türk Edebiyatının birinci dönemi hakkında çok fazla bilgi yoktur.

6) Bulgaristan Türk Edebiyatının ikinci döneminde, özellikle 1950-1960 yılları arasında pek çok şair yetişmiştir. Konuları oldukça zengin olmasına rağmen, bu dönemin edebiyatı güdümlü bir edebiyattır. Çocuk edebiyatı gelişmiştir. 1960 sonrası Bulgaristan'daki Türkler pek çok zulüm görmüş, ana dilleri olan Türkçe yasaklanmış, isim değiştirmeye varan soykırım olayları yüzünden pek çok Türk öldürülmüş, sürgün kamplarına gönderilmiş, hapsedilmiştir. Türkçe eserler toplanmış, imha edilmiştir. Türk şairler sınırlı sayıda birkaç Türkçe gazete ve mecmuada şiirlerini yayınlatabilmiştir.

7) Bulgaristan yazılı edebiyatı, bu ülkedeki imkânlarla göre gelişebilmiştir. Orada özgürce sanatını sürdüremeyen pek çok Bulgaristan Türk aydını susturulmaya çalışılmış ya da Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Türkiye'ye yapılan kitle halinde göçlerle Bulgaristan Türkleri Edebiyatı olumsuz yönde etkilenmiştir. Doğduğu topraklardan Türkiye'ye göçen Bulgaristan Türk şairleri sanatını burada sürdürmüş, eserlerini yayınlama fırsatı bulmuştur.

8) Bulgaristan'da 1989'dan sonra şartlar değişmiş olmakla beraber orada kalan yazar ve şairlerin çoğu hâlâ eserlerini yayınlama olanağı bulamamaktadır.

9) Bulgaristan Türkleri Edebiyatında şiir türü diğer edebî türlere göre daha çok gelişmiştir. Hikâye ve roman onun ardından gelmektedir.

10) Bulgaristan Türklerinin şiirinin birinci kaynağı klâsik Türk şiiridir. Bu şiir, Osmanlıda 1860'lı yıllarda devrini tamamladığı için daha sonra yaratılan Bulgaristan Türkleri şiirinde etkisi de doğal olarak çok olmamıştır. Bulgaristan Türkleri şiirinde sözlü geleneğe dayanan halk şiirinin ve halk kültürünün etkisi çoktur. Çünkü yazılı kaynaklara ve Türk şiirine ulaşma imkânı bulamayan şairler, bu kaynaklardan beslenmiş, dillerini bu tarz şiirlerde daha rahat kullanma olanağı bulmuşlardır.

11) Bazı Cumhuriyet dönemi Türk şair ve yazarlarından Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Fakir Baykurt, Necati Cumalı ve Fazıl Hüsni Dağlarca'nın da Bulgaristan Türk şairlerini etkilediği görülmektedir. Bu sanatçılar her ne kadar Bulgaristan Türk şairlerini tek yönlü etkilemiş olsalar da onların Türkçe'yi güzel kullanmaları açısından faydalı olmuşlardır.

12) Yakın zamanlara kadar Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinin iyi olmaması nedeniyle Türk edebiyatının Bulgaristan Türkleri tarafından takip edilmesi mümkün olmamıştır. Bu yüzden şairler önce gelenekten, sonra da Bulgar ve İslâm milletlerinin şairinden etkilenmişlerdir.

13) Şiir edebî tür olarak önde geldiğinden, hemen her okuyup yazan önce şiiri denemiştir. 1940'lı yıllarda ortaya çıkan pek çok Bulgaristan Türk şairinin genelde mesleği öğretmenliktir. Devlet politikasına ters düşmemek için güdümlü bir edebiyatı benimseyen bu şairlerin çoğu pek başarılı olamasa da meslekleri gereği çocuk şiirleri yazmışlardır. Gayesi eğitim ve öğretim olan bu şiirlerin konuları, çocukların günlük hayatlarında karşılaştıkları hususlar ve tabiattır. Hece vezni ya da serbest vezinle yazılan bu şiirlerde mısraların çok kısa oluşu dikkat çekmektedir. Anlatım çok sadedir.

14) Çocuk şiirlerine 1950'li yıllarda şahsî duygu ve düşünceler, tabiat, aşk, kadın konuları ilâve edilir. Baskılar sonunda Türkler millî varlıklarını koruyabilmek için şiirde folklorik unsurlara yer vermeye, gelenekten kopmamaya çalışırlar. Bulgaristan Türkleri, "öte" kelimesiyle simgeledikleri Türkiye, Türkiye sevgisi, zulme ve baskıya karşı isyanlar, göç, örf ve âdetlere bağlılık, hürriyet gibi temalarla şiirler yazarlar. Bu şiirlerde Nazım Hikmet'in etkisi açıkça görülmektedir. Önceleri hece vezni ve dörtlüklerle yazılan şiirler, gittikçe serbest olarak yazılmaya başlanmıştır. Kafiye genelde mani tarzındadır (aaxa). Koşma biçimi kafiye(aaab-cccb) düzeni yanında çapraz kafiye (abab-cdcd), sarmal kafiye (abba-cddc), veya serbest kafiye de kullanılır.

15) 1989'daki "Büyük Göç" sonrası Bulgaristan'da da siyasî ortam değişmiş olmakla beraber orada yaşayan Türk şair ve yazarlar daha iyi imkânlarda sanatlarını sürdürseler de tamamen özgür değillerdir.

16) Türkiye'ye göç eden Bulgaristanlı Türk şairlerin eserlerinde ele aldığı konuların başlıcaları şunlardır: Bulgaristan'da görülen zulüm, işkence, sürgün, hapis hayatı; örf ve âdetlerin, dinî vecibelerin yerine getirilememesi; ana dilleri Türkçe'nin kullanılmasının yasaklanması, Bulgarların ad, din değiştirme, Bulgarlaştırma operasyonları; göç sırasında yaşananlar, terk edilen yurtlara duyulan özlem, terk edilen köylerin, tarlaların, evlerin garipliği, Türkiye'de yaşadıkları, Türkiye'nin, Türk insanının güzellikleri vb.

17) Bulgaristan'daki Türk yazar ve şairlerimiz her türlü baskıya, imkânsızlıklara rağmen, kültür ve edebiyatlarına geçmişte olduğu gibi halihazırda da sahip çıkmakta, azımsanamayacak sayıda ve kalitede önemli eserlere imza atmaktadırlar. Ancak Bulgaristan'daki Türklere uygulanan baskılar tam olarak kalkmadığı ve Türkiye onların sorunlarına sahip çıkmadığı sürece buradaki Türk

şair ve yazarlarımızın Türk Edebiyatına gelecekte de büyük katkılar yapacağını beklemenin çok fazla iyimserlik olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M. T. (1999). *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Adalı, S. Y. (2005), Üç Rodop Dilberi, *Balkanlarda Türk Kültürü*, 15(54), s. 11
- Canım, R. (2000) Yirmibirinci Asrın Başında Balkanlarda Yaşayan Türkçe, *Milli Eğitim Dergisi*, 148, 56-58.
- Emin, E. (2005). *Balkanlarda Türk Kültürü*, Bursa, 15(54).
- Erdi, İ. B.(1998). Bulgaristan Türk Romanında Türk Dünyası, *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildiri Kitabı*, Antalya, 65-70.
- Hafız, N. (1987). Giriş, *Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, VII-X.
- İsen, M. (1997). Balkanlarda Türk Edebiyatı, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, 512-538
- Kalkan, Ş. M. (2005). Ağlayan Ev, *Balkanlarda Türk Kültürü*, Bursa, 15(54), 20
- Mercan, H. (2000). *Balkanlarda Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Yenisoy, H. S. (1997). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8*, Bulgaristan Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Yenisoy, H. S. (1996). Bulgaristan Türkleri Şiiri, *Türk Dili Dergisi*, *Türk Şiiri Özel Sayısı V*, 531, 449-579